

Zin en onzin over de StemWijzer 2002: een reactie

*Peter Schuszler, Jochum de
Graaf, Paul Lucardie*

Peter Schuszler is als senior-medewerker Teleleren en vakdidacticus Maatschappijleer verbonden aan de Universiteit Twente. Jochum de Graaf is projectleider StemWijzer bij het Instituut Publiek en Politiek (IPP). Paul Lucardie is wetenschappelijk medewerker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP).

In het eerste nummer van *b en m* in 2003 heeft Loek Groot de ruimte gekregen de StemWijzer 2002 kritisch te bespreken. In deze reactie geven wij een overzicht van de feitelijke gang van zaken rond het maken van StemWijzers. We beginnen met een chronologische beschrijving van StemWijzers voor de Tweede-Kamerverkiezingen. Daarna gaan wij in op het doel dat wij hebben met StemWijzers en hoe wij StemWijzers samenstellen. Dan volgt enige uitleg over de 'StemWijzer methode' en presenteren wij enkele gegevens op basis van eerder onderzoek. We eindigen met een reactie op de kritiekpunten van Groot. Die kritiekpunten waren de selectie van stellingen die in de StemWijzer worden opgenomen, het toekennen van standpunten aan partijen, overlap in stellingname van partijen, het discriminerend vermogen en het 'ijken' van StemWijzers. Onze conclusie is dat de kritiek van Groot enkele feitelijke onjuistheden bevat en geschreven is vanuit andere ideeën en uitgangspunten dan wij met de StemWijzer hebben.

1 StemWijzers 1989 - 2003¹

Loek Groot begint zijn artikel met de opmerking dat de geschiedenis van politieke voorkeurstesten nog pril is. Toch is de eerste 'StemWijzer' door ons

al ontwikkeld in 1989. Deze eerste StemWijzer was een co-productie van de toenmalige Stichting Burgerschapskunde (SBK), het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) en de toenmalige faculteit Bestuurskunde van de Universiteit Twente. Het StemWijzer-pakket bestond uit een boekje met 60 stellingen en een diskette. Het pakket was bedoeld voor het voortgezet onderwijs. Deze eerste versie van de StemWijzer ging nog uit van het eenvoudige principe dat alle politieke partijen op één dimensie konden worden geplaatst. Was men het eens met een stelling, dan leverde dit 0 (SP) tot 50 (SGP) punten op. Door dit puntenaantal te delen door het aantal stellingen waarmee men het eens was, volgde een advies. Voor het pakket werd geadverteerd in het vakblad voor leraren Maatschappijleer, *Politieke & Sociale Vorming*, en het kon worden besteld bij SBK. Het boekje werd massaal afgenomen, vooral vanuit het onderwijsveld, maar van de diskette gingen er slechts zo'n 50 de deur uit.

Pas daarna zijn we gebruik gaan maken van de mogelijkheden van de computer. De eerste, veel geavanceerdere, digitale StemWijzer kwam uit ten tijde van de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994.² Vooral het publicitaire bereik van deze StemWijzer

was groot.³ Ondanks al deze aandacht bleef het gebruik nog beperkt. In totaal werden enkele duizenden diskettes verkocht, deels via het inmiddels tot Instituut Publiek en Politiek (IPP) omgedoopte SBK, maar ook via kiosken en de 'betere' boekhandels.

In 1998 werd de StemWijzer voor de Tweede-Kamerverkiezingen niet alleen in grote getale via diskette verspreid, onder meer onder de lezers van het dagblad *Trouw*, het programma werd ook op het internet, de verkiezingsite van het IPP, gezet. 6.500 kiezers maakten gebruik van deze eerste internetversie.

De StemWijzers voor de Tweede-Kamerverkiezingen in 2002 en 2003, nu alleen nog maar bereikbaar via het internet (wel met een download-functie), leverden beide ruim twee miljoen verstrekte adviezen op.

2 StemWijzers: doel en samenstelling

StemWijzers hebben vanaf het begin vooral een educatief doel gehad. In de docentenhandleiding van 1989 is dit als volgt geformuleerd:

- 1 vermeerderen van kennis van de programmatische verschillen en overeenkomsten tussen de politieke partijen;
- 2 behulpzaam zijn bij het maken van een partijpolitieke keuze.⁴

Doel is dus vanaf het begin geweest om de politiek-inhoudelijke verschillen tussen politieke partijen duidelijk te maken, met als normatieve uitgangspunten dat een kiezer deze verschillen tenminste zou moeten weten en willen vergelijken met zijn eigen standpunt. Dat is het educatieve doel dat wij met StemWijzers hebben en wat wij bedoelen met 'wijzer' stemmen. Uit de praktijk van docenten Maatschappijleer weten wij ook dat StemWijzers niet alleen worden 'gespeeld', maar het startpunt blijken te zijn voor vele discussies in de klas.

Het samenstellen van StemWijzers voor Tweede-Kamerverkiezingen is vanaf 1989 in handen van een vaste redactie, bestaande uit de auteurs van dit artikel. De basis voor StemWijzers zijn de verkiezingsprogramma's van de betreffende deelnemende politieke partijen. Eerste taak van de redactie is het selecteren van stellingen uit de verschillende verkiezingsprogramma's. Bij het selecteren wordt gelet op spreiding over thema's die in de

programma's aan de orde komen, of de stellingen voldoende controversieel zijn (minstens één partij voor en één partij tegen) en of 'positieve' en 'negatieve' stellingen voldoende in evenwicht zijn. De eerste selectie levert een lijst van zo'n honderd stellingen op. Deze selectie wordt daarna in ruime kring besproken, waarbij gekeken wordt naar actualiteit, relevantie, eenduidigheid, formulering, enzovoort. Ook kunnen nog nieuwe stellingen worden toegevoegd. Uiteindelijk blijft een groslijst van zo'n vijftig stellingen over, die wordt voorgelegd aan gezaghebbende personen binnen politieke partijen.⁵ Zij bepalen of hun partij het eens of oneens is met de vijftig voorgelegde stellingen, of dat zij een neutraal (niet eens, niet oneens) standpunt innemen. Vaak wordt dit moment door de betrokkenen ook gebruikt om commentaar te geven op de formulering van stellingen, het ontbreken van relevante stellingen, enzovoort. Voor zover mogelijk wordt deze kritiek meegenomen in de definitieve versie. Dan volgt de laatste schifting. Stellingen waarmee niet minstens één partij het eens, en één partij het oneens is, vallen direct af. Verder moeten de stellingen voldoende gespreid blijven over de thema's, én moeten alle partijen voldoende van elkaar blijven verschillen. Om dit laatste vast te stellen, wordt met behulp van SPSS gecontroleerd of de partijen voldoende van elkaar verschillen. Dit doen we met behulp van de City-block procedure, waarbij voor iedere combinatie van partijen wordt gekeken hoeveel verschilpunten zij hebben. Heeft een combinatie te weinig verschilpunten, dan worden andere stellingen gekozen.⁶ Het streven is om uit te komen op zo'n 25 tot 30 stellingen. De standpunten van politieke partijen op deze stellingen leveren de partijprofielen op waarmee het profiel van de kiezer wordt vergeleken.

3 De StemWijzer Methode

De StemWijzer Methode werkt vanaf 1998 verder als volgt. De kiezer krijgt de stellingen voorgelegd en mag daarbij kiezen uit Eens, Neutraal, Oneens of voor Geen mening. In dat laatste geval wordt de stelling niet betrokken in het advies. Wanneer alle stellingen doorlopen zijn, dan mag de kiezer aan bepaalde stellingen nog extra gewicht toekennen. Vervolgens vergelijkt de computer de verschillende partijprofielen met het profiel van de kiezer, op basis van het principe van 'de kleinste afstand': is

een kiezer het met de stelling eens (+), en een partij oneens (-), dan is de afstand maximaal: twee punten. Denkt een kiezer er hetzelfde over als een partij (eens, oneens, neutraal), dan is er geen verschil: nul punten. Neemt een kiezer of een partij een neutraal standpunt dan is de score één punt. (zie tabel 1)

Bij dertig stellingen is de maximale afstand, volgens bovenstaande puntentoekening, tussen een kiezer en een partij dus zestig punten, en de klein-

Tabel 1: Scoretoekenning op basis van 'kleinste afstand'

	Partij:	Oneens	Neutraal	Eens
Kiezer:				
	Oneens	0	1	2
	Neutraal	1	0	1
	Eens	2	1	0

ste afstand nul. De maximale afstand kan groter worden, als een kiezer één of meer stellingen selecteert die zwaarder mee moeten wegen. De scores bij de stellingen worden dan verdubbeld en kunnen dan dus maximaal vier punten per stelling worden. De partij met de laagste score komt bovenaan in de rangorde, enzovoort.

4 StemWijzer en stemadvies

Eén van de meest gestelde vragen over de StemWijzer luidt, of het programma wel 'juiste' adviezen geeft. Nu is het natuurlijk maar de vraag wat een 'juist' advies is. Het is goed hierbij het educatieve doel van de StemWijzer voor ogen te houden. StemWijzers zijn vooral bedoeld om kiezers letterlijk 'wijzer' maken. Wat StemWijzers daarbij doen, is niet meer en niet minder dan de kiezer een aantal stellingen voorleggen en daarna de meningen van een kiezer over die stellingen vergelijken met de mening van de deelnemende politieke partijen. Behalve een stemadvies kan de kiezer daarbij ook nog zien hoe zijn mening zich verhoudt tot alle andere partijen, kan hij zijn mening per stelling vergelijken en kan hij te weten komen welke adviezen er verder zijn verstrekt. In de toelichting op de StemWijzer in het colofon stellen wij: 'De partijen worden in afnemende volgorde gepresenteerd. Bovenaan verschijnt de partij die het 'beste' bij u

past, als het om de inhoud van het beleid gaat.' De aanhalingstekens en de toevoeging zijn nadrukkelijk bedoeld om het advies te relativieren. Wat wij verder erg belangrijk vinden is dat voor iedereen duidelijk moet zijn hoe en op basis waarvan het advies totstandkomt: ook dit wordt in het colofon geëxpliciteerd.

In 1994 hebben wij laten onderzoeken in hoeverre verstrekte adviezen overeenkomen met stemintenties.⁷ In dat jaar zijn de stellingen uit de toenmalige StemWijzer voorgelegd aan het NIPO-Telepanel, waarbij eerst is gevraagd wat de respondenten van plan waren te gaan stemmen. De respondenten wisten overigens niet dat zij bezig waren met de stellingen van de StemWijzer (en hebben ook geen advies gehad). Vergelijking van de stemvoorkeur en het stemadvies leverde op, dat 27% van de respondenten de 'goede' partij geadviseerd zouden krijgen. Als wij de politieke partijen in vier blokken zouden onderbrengen (Links: GroenLinks, PvdA, D66, kleine christelijke partijen: SGP, GPV, RPF en CDA en VVD apart) dan zou 50% van de respondenten 'goed' uitkomen. Ten slotte is ook nog gekeken naar de politieke interesse van de respondenten. Geheel volgens verwachting loopt het percentage 'goede' adviezen enorm op naarmate de politieke interesse van de respondenten toeneemt.

In 2002 heeft het NIPO, op verzoek van het IPP, nogmaals gevraagd naar de overeenkomst tussen politieke voorkeur en stemadvies. Dit maal werd de vraag rechtstreeks aan de gebruikers gesteld. Het grappige is, dat kiezers het nu wel iets 'beter' deden. 33% antwoordde dat politieke voorkeur en stemadvies overeenkwamen; 45% zei dat het stemadvies 'in de buurt kwam'.

5 Zin en onzin over de StemWijzer

In zijn kritische bespreking van de StemWijzer 2002 noemt Loek Groot vijf punten van kritiek: (1) de selectie van stellingen die in de StemWijzer worden opgenomen, (2) het toekennen van standpunten aan partijen, (3) overlap in stellingname van partijen, (4) het discriminerend vermogen en (5) het 'ijken' van StemWijzers. We lopen de punten hierna stuk voor stuk af.

Ad. 1: Selectie van stellingen

Het zal voor iedereen duidelijk zijn dat het terugbrengen van honderden pagina's tekst uit verkie-

zingsprogramma's naar ongeveer dertig stellingen altijd voor discussie vatbaar zal blijven. Iedere politieke geïnteresseerde zal in staat zijn om direct een aantal onderwerpen te noemen die niet in de StemWijzer voorkomen, zoals Groot dat ook doet.

Toch is het onze pretentie dat wij met de uiteindelijke keuze van stellingen de kiezers een reëel pakket voorleggen van stellingen die een wezenlijke rol zullen spelen in de vier komende jaren, en waarvan het dus goed is de standpunten van de partijen te (leren) kennen. We hebben hiervoor een aantal redenen:

- 1 De stellingen komen allemaal uit de verkiezingsprogramma's van deelnemende politieke partijen. Iedere partij is met een aantal stellingen vertegenwoordigd.
- 2 We zoeken naar relevante en kenmerkende stellingen van de betreffende politieke partijen, bijvoorbeeld door te kijken naar wat partijen in de inleiding op hun programma's noemen.⁸
- 3 In het selectieproces wordt gekeken naar onderwerpen die in de verkiezingscampagne spelen, zonder direct mee te gaan met 'de waan van de dag' Verkiezingsprogramma's gaan immers ook vier jaar mee.
- 4 In het selectieproces zijn uiteindelijk ook nog de politieke partijen zelf betrokken, wanneer zij de groslijsten ter autorisatie krijgen voorgelegd.

Loek Groot heeft wél een punt met het toekennen van gewichten aan thema's, een methode die we tot 2002 hebben toegepast. Maar hier past het beeld van de ridder die ten strijde trekt als de laatste rookpluimen uit het slagveld optrekken: in 2003 geven kiezers geen gewicht meer aan thema's maar aan stellingen, omdat het onderbrengen van stellingen bij thema's én de vraag of de stellingen een thema wel voldoende 'afdekten', inderdaad lastige punten bleken te zijn.

Ad. 2: Toekennen van standpunten

Een volgend punt is de vraag of de toedeling van de posities van de partijen overeenkomt met waar de partijen 'echt' voor staan. Juist om tekstexegesese zoals Groot die uitvoert te voorkomen, hebben wij vanaf het begin gekozen voor een eenvoudiger oplossing: vraag het de partijen zelf. Deze verantwoording hebben we ook expliciet opgenomen in het eerder genoemde colofon.

Gebeurde het invullen van de groslijsten in 1994 nog met een zekere nonchalance, wat we hebben gemerkt is dat dit autorisatieproces in de loop der jaren door de politieke partijen steeds serieuzer wordt genomen. Dat leidde ook steeds vaker tot opbouwend commentaar bij stellingen, en zelfs tot uitgebreide discussies binnen partijen. Doordat het programma zich in de volle openbaarheid op het internet afspeelt ontvangen wij ook honderden emails, over het algemeen met positieve kritiek en commentaar, maar ook menigmaal met de vraag naar het waarom van bepaalde standpunten van een partij. Ook dat wordt aan de partijen voorgelegd, die daar in voorkomende gevallen zelf op reageren naar de vragenstellers.

De Groot beticht ons in dit verband van het feit dat wij 'het criterium van begripsvaliditeit dus met voeten (ge)treden'. Dat gaat wel erg ver. Uiteindelijk nemen wij toch liever de partijdeskundigen serieus, dan dat wij in discussie moeten gaan over wat een partij 'echt' zou vinden.

Ad. 3: Overlap in standpunten van partijen

Groot stelt bij dit punt van kritiek dat de verdeling van standpunten van politieke partijen bij sommige stellingen gelijk is, en dat dus kan worden volstaan met één van beide stellingen. Dit misverstand moet gebaseerd zijn op een ontkenning van onze uitgangspunten, namelijk verschillen tussen politieke partijen duidelijk maken en de mening van kiezers hiermee vergelijken. Dit houdt volgens ons in dat ook als alle partijen over twee stellingen dezelfde spreiding van standpunten innemen, één van beide stellingen daarmee niet overbodig is. Want waarom zou een kiezer precies hetzelfde moeten denken als politieke partijen? In het voorbeeld van Groot: een kiezer zou toch heel goed tegen een inkomensonafhankelijke ziektekostenpremie kunnen zijn, maar voor het beperken van de hypotheekrenteaftrek? Stellingen worden dus opgenomen in een StemWijzer, omdat de betreffende onderwerpen er volgens ons toe doen. Dat staat los van de standpunten van politieke partijen, *tenzij* partijen allemaal hetzelfde over één stelling denken. Dan wordt zo'n stelling wel geschrapt.

Ad. 4: Discriminerend vermogen

StemWijzers worden door de redactie in laatste instantie beoordeeld op het discriminerende ver-

mogen. Dit doen we met behulp van de eerder beschreven SPSS-procedure 'city-block', waarbij we vooral kijken naar welke stellingen niet kunnen worden gemist om partijen voldoende van elkaar te laten onderscheiden. Een ondergrens die we hierbij hanteren is tenminste tien verschilpunten. Voor de StemWijzers vanaf 1998 zien de scores er als volgt uit (zie tabel 2).

Uit tabel 2 valt af te leiden, dat de partijen allemaal voldoende van elkaar verschillen, en dat alleen de

linkse partijen (SP, GroenLinks, PvdA, D66) en de twee nieuwkomers (Leefbaar Nederland, LPF, in 2003 ook VVD-LPF) soms dicht bij elkaar in de buurt zitten. Deze conclusie wordt niet gedeeld door Groot. Hij concludeert: 'Met andere woorden, zou het stemprogramma zich hebben beperkt tot deze 22 stellingen (dus in feite tot sociaal beleid in brede zin), dan zou deze weliswaar goed discrimineren tussen GL, VVD en de overige partijen, maar te weinig discrimineren tussen de posities van D66, CDA en PvdA.' Maar dit is wel een erg makkelijke

Tabel 2: Verschillen tussen politieke partijen 1998-2003
(aantal stellingen: 1998: N=28; 200: N=30; 2003: N=2003)

Politieke partij		CDA	D66	Groen Links	PvdA	ChU	SGP	VVD	SP	Leefbaar NL	LPF
CDA	1998	X	29	36	30	-	16	19	34	-	-
	2002		26	32	15	24	16	16	23	23	24
	2003		29	38	27	23	18	17	39	19	19
D66	1998		X	11	11	-	37	24	17	-	-
	2002			28	17	34	38	30	23	17	28
	2003			19	14	28	31	32	18	20	24
Groen Links	1998			X	16	-	40	31	14	-	-
	2002				21	22	34	46	15	35	44
	2003				15	29	36	49	13	37	43
PvdA	1998				X	-	42	23	24	-	-
	2002					27	31	27	16	20	29
	2003					24	23	38	20	24	30
ChU	1998					X	-	-	-	-	-
	2002						16	36	15	31	32
	2003						17	30	30	32	32
SGP	1998						X	27	36	-	-
	2002							26	25	35	28
	2003							23	35	25	23
VVD	1998							X	39	-	-
	2002								37	23	20
	2003								44	16	10
SP	1998								X	-	-
	2002									26	29
	2003									36	38
Leefbaar Nederland	1998									X	-
	2002										17
	2003										10
LPF	1998										X
	2002										
	2003										

Leesvoorbeeld: in 1998 had het CDA met D66 29 verschilpunten; in 2002 26 verschilpunten; en in 2003 weer 29 verschilpunten.

manier van redeneren: de StemWijzer bestaat toch niet voor niets uit 30 stellingen?

Overigens is in het verleden dit 'discriminerend vermogen' om een andere reden bekritiseerd: StemWijzers zouden verschillen tussen partijen kunstmatig uitvergroten.⁹ Dit wordt in het colofon ook min of meer erkend: 'De stellingen zijn zo gekozen dat vooral de onderwerpen waar de politieke partijen het *niet* over eens zijn, naar voren komen. De thema's waar partijen het *wel* over eens zijn, bijvoorbeeld over een betere dienstverlening door de overheid, een beter milieu en meer welzijn, komen daarom niet aan de orde. De StemWijzer geeft daarmee geen volledig beeld van de politieke standpunten in de Nederlandse politiek (...).' Ook deze opmerking kan overigens worden gelezen als nóg een relativering van het stemadvies.

Ad. 5: het 'ijken' van stellingen

Het laatste kritiekpunt van Groot is dat de StemWijzer niet zou zijn voorgelegd aan politiek deskundigen, en dus niet 'geijkt' zou zijn. Hier kunnen we verder kort over zijn: de standpunten zijn nota bene ingevuld en geautoriseerd door de partijdeskundigen zelf, en dit is vermeld in het colofon.

Toch schroomt Groot niet om dan ook nog te stellen: 'Mijn vermoeden is dat het zelfs voor doorgewinterde politici en parlementair journalisten geen gemakkelijke opgave is (om bij hun eigen partij uit te komen).' We zagen geen reden om dit systematisch te toetsen, maar we kunnen wel een indicatie geven bij dit 'vermoeden' van Groot. Sinds 1998 wordt de StemWijzer gelanceerd tijdens bijeenkomsten in Nieuwspoort, waarbij het programma wordt gespeeld met (kandidaat-)Kamerleden. En hoewel ze allemaal vooraf erg zenuwachtig waren, kwam slechts één keer (in 1998) een Kamerlid 'verkeerd' uit (VVD in plaats van CDA). Maar toen ze het programma daarna nog een keer speelde, liep het gelukkig allemaal toch nog goed af. Tot de verbeelding sprekend is wellicht ook nog het voorbeeld van toenmalig Kamervoorzitter Deetman, die in 1994 tijdens een openbare sessie langs kwam lopen en aan de omstanders vroeg hem uit de StemWijzer een partij op te geven waar hij bij uit diende te komen. Zonder haperen rolde er vervolgens het stemadvies voor de genoemde partij uit. Zowel in 2002 als in 2003 waren er ettelijke gebruikers van

de StemWijzer die op soortgelijke wijze hun politieke kennis testten en ons daar nauwgezet en enthousiast van op de hoogte stelden.

6 Afronding

Aan het slot van zijn artikel stelt Groot nog een ander punt van de StemWijzer ter discussie. Volgens hem veronderstellen wij dat kiezers over allerlei issues al een mening hebben. Deze veronderstelling is een misvatting. Wél is het zo, dat politieke partijen over alle stellingen een mening hebben. En wij vinden het belangrijk dat een kiezer zich dat realiseert. En vervolgens gaat nadenken over wat hij er zelf van vindt. Wat de auteur wellicht parten speelt is dat zijn eigen programma, de 'StemVork', gebaseerd is op andere uitgangspunten.¹⁰ Ons gaat het in ieder geval, zoals reeds verschillende malen gesteld, met name om het educatieve doel: aan kiezers verschillen tussen politieke partijen duidelijk maken. En dat gaat niet op basis van twee vragen, zoals Groot dat doet.

In de loop der jaren hebben wij met de StemWijzer verschillende zaken uitgetoetst, ook bijvoorbeeld het opnemen van puur ideologische standpunten, waarbij instemming met deze stellingen als voorwaarde werd gebruikt om de betreffende partij te adviseren. Het punt is, dat dit voor bijvoorbeeld de kleine christelijke partijen goed valt te doen ('De Bijbel is uitgangspunt bij al ons politieke denken en handelen'), maar moet zo'n cruciale stelling dan niet voor alle partijen worden opgenomen? En wie bepaalt dan de 'essentie' van al die partijen? Bovendien leggen dit soort zaken de nadruk nog eens extra op het stemadvies. Gebruik je dergelijke 'sleutelstellingen' niet, dan kan het inderdaad gebeuren, zoals Groot opmerkt, dat een 'linkse' kiezer het advies ChristenUnie krijgt, omdat die partij klaarblijkelijk het dichtst in de buurt kwam op basis van deze dertig stellingen. En dan blijft het vervolgens natuurlijk aan die kiezer om te bepalen wat hij daarmee doet: is hij per se tegen christelijke politiek, dan kijkt hij toch gewoon naar de volgende partij in de rangorde? Maar wijzer is die kiezer dankzij de StemWijzer dan wel.

StemWijzers dagen kiezers uit na te denken over de meest belangrijke actuele politieke vraagstukken, komen te weten hoe partijen over deze stellingen denken en komen door vergelijking tot

nieuwe kennis en inzicht. Uit recent onderzoek blijkt dat de bezoekers van de StemWijzer dit idee achter de StemWijzer inderdaad goed oppakken.¹¹ Zij hechten niet teveel waarde aan het stemadvies, maar worden wel aan het denken gezet. Juist het 'verrassingseffect' wordt op prijs gesteld, een ander advies dan verwacht is een goede aanleiding voor vergelijking van de partijstandpunten en voor verdere discussie met familie en vrienden. Nog een uitkomst uit dit onderzoek: stemtosten als de StemWijzer zullen in de toekomst een grote rol

spelen in de verkiezingscampagne, omdat het een goed tegenwicht biedt tegen de huidige 'media-democratie'. Dit legt een grote verantwoordelijkheid bij samenstellers van stemtosten. En dus is het goed om op een zakelijke manier over deze zaken te discussiëren. Wij doen dit als StemWijzer-redactie onder andere door regelmatig expertmeetings te organiseren. Suggesties voor het verbeteren van de StemWijzer blijven immers altijd welkom. In de bijdrage van Loek Groot hebben we ze helaas niet aangetroffen.

Noten

1 Ook zijn StemWijzers gemaakt voor Gemeenteraadsverkiezingen (2002), Provinciale Statenverkiezingen (1991, 1995, 1999, 2003) en Europese Verkiezingen (1999). Verder is het IPP nog betrokken bij StemWijzers in Duitsland en Zwitserland. Al deze StemWijzers laten we hier verder buiten beschouwing.

2 Bij alle Tweede-Kamerverkiezingen worden, in beperkte oplage, daarnaast schriftelijke versies uitgebracht, volgens de 'oude' methode. Bij de verkiezingen van januari 2003 werd de schriftelijke StemWijzer afgedrukt in de verkiezingsspecial van het tijdschrift *Libelle*.

3 Zie: Instituut Publiek en Politiek, 1994, *Persstemmen over de StemWijzer*, Amsterdam (IPP).

4 SBK, *Docentenhandleiding StemWijzer 1989*, Leiden (SBK), 1989.

5 Het wordt aan de politieke partijen zelf overgelaten hoe en door wie zij de groslijst wil laten invullen. In de praktijk bepalen de campagneleiders deze autorisatie, bij de ene partij is het of zijn het personen uit de programmissie, bij de ander uit het campagne-team.

6 Dit verklaart ook een wijziging in de stellingen van de StemWijzer 2002, waar Groot naar verwijst. De LPF is pas later aan de StemWijzer toegevoegd en daarbij bleek het inruilen van een stelling op het gebied van internationaal beleid beter te zijn.

7 Ank Michels en Peter Schuszler, 1994, *StemWijzer 1994: Een nieuwe vorm van communicatie in verkiezingstijd*, paper gepresenteerd op het Politicologenetmaal 1994. Tijdens het Politicologenetmaal van 1995 is ook nog een tweede paper gepresenteerd: Peter Schuszler, 1995, *StemWijzers: Over partijen, verkiezingen en een computerprogramma*. Beide papers zijn op te vragen bij de auteur.

8 Deze werkwijze heeft ook Ank Michels in 1993 toegepast in haar proefschrift *Nederlandse politieke partijen en hun kiezers*, Enschede: UT-Press, zie hoofdstuk 5, pp. 91-92.

9 Columnist Bas van Lier in het *NRC/Handelsblad* van 26 april 1994.

10 Loek Groot, 'De verkiezingen komen eraan: Virtueel stemmen op internet', *Facta*, 2002, nr.1, p. 20-23.

11 Marcel Boogers, Gerrit Voerman, 2003, *Enquete Politiek en Internet*, nog niet gepubliceerd.